

Технології розвитку критичного мислення в системі професійної підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності

У статті розглянуто поняття критичного мислення й технології його розвитку з огляду на специфіку професійної підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності; окреслено методики проведення занять й побудови змісту курсів, спрямованих на реалізацію цього завдання.

Ключові слова: технології розвитку критичного мислення студентів

Проблема розвитку критичного мислення є однією з загальноновизнаних у закордонній і вітчизняній педагогіці й психології. Підвищена увага до цього питання пояснюється тим фактом, що значна частина людей не готова до свідомої участі в суспільних демократичних перетвореннях, не здатна самостійно й критично осмислювати складності реального життя. У процесі аналізу результатів професійної підготовки майбутніх підприємців було виокремлено недостатню кількість студентів (біля 20 %), які здатні критично приймати вагомі рішення, мають сформовану установку на креативність й активність при вирішенні продуктивних навчальних завдань. Увага до розвитку критичного мислення студентів у цьому плані є не тільки наслідком демократичного способу життя суспільства, але й чинником його формування.

Над дослідженням цього питання працюють Д. Брунер, Дж. Гілфорд, М. Ліпман, К. Мередит, В. Оконь, Д. Стил, Ч. Темпл, С. Уолтер, Д. Халперн та інші. Дослідження розвитку критичного мислення спираються на загальні принципи й закономірності, розроблені вітчизняними вченими,

³⁷ Матукова Ганна Іллівна, кандидат педагогічних наук; доцент; Криворізький національний університет; Криворізький економічний інститут

такими, як-от: В. Біблер, А. Брушлинський, Д. Вількеєв, Н. Дайрі, З. Калмикова, Г. Костюк, І. Лернер, О. Лук, О. Матюшкін, С. Максименко, М. Махмутов, С. Рубіншейн, Б. Теплов, О. Тихомиров, В. Шубинський. У педагогіці ці питання досліджені С. Векслером, С. Заїр-Беком, М. Кларінім, А. Ліпкіною, О. Марченко, І. Мороченковою, Л. Рибалкою, В. Синельниковим, Р. Суровцевою та іншими.

Встановлено, що суб'єкт, який здатен мислити критично, володіє різноманітними способами інтерпретації й оцінки навчальної інформації, уміє виділяти в тексті протиріччя й типи присутніх у ньому структур, аргументувати свою точку зору, опираючись не тільки на логіку, але й на уяву співрозмовника. Це й пояснює тенденцію до активного впровадження технологій розвитку критичного мислення в багатьох країнах світу (Канаді, США, Росії, Україні) вже понад півстоліття з метою розвитку свідомого самостійного мислення молоді в процесі навчання. Проте, наявні дослідження лише фрагментарно й теоретично окреслюють дану проблему й часто не надають підстав для розробки компетентних рекомендацій до застосування їх в практиці професійної підготовки.

Мислення як феномен належить до психічних пізнавальних процесів, які забезпечують первинне відображення й усвідомлення людиною впливів навколишньої дійсності. Традиційні в психологічній науці визначення мислення фіксують дві його істотні ознаки: узагальненість і опосередкованість. Отже, мислення є процесом узагальненого й опосередкованого відображення дійсності в його істотних зв'язках і відносинах. Мислення є процесом пізнавальної діяльності, при якому особистість оперує різними видами узагальнень, включаючи образи, поняття та категорії. Сутність мислення полягає у виконанні деяких когнітивних операцій з образами у внутрішній картині світу. Ці операції дозволяють будувати й добудовувати модель світу. Специфічність мислення в тому, що воно дозволяє пізнати глибинну об'єктивного світу, закони його існування, дозволяє передбачати майбутнє, спланувати практичну діяльність [2].

Процес мислення носить опосередкований характер, протікає з опорою на наявні знання суб'єкта, виходить із живого споглядання, але не зводиться до нього, в ньому відбувається відображення зв'язків і відносин у словесній формі, воно пов'язане з практичною діяльністю людини [2].

У цілому, за формою протікання розрізняють наочно-дійове, наочно-образне й абстрактно-логічне мислення; за характером – теоретичне та практичне; за ступенем розгорнутості – дискурсивне та інтуїтивне; за ступенем новизни – репродуктивне та продуктивне [2].

Серед розмаїття видів мислення існує й розділення на творче та критичне мислення. Такий підхід уперше був застосований у працях американських психологів Г. Ліндсая, К. С. Халла, Р. Ф. Томпсона. Учені визначили творче мислення як таке, результатом якого є відкриття принципово нового чи удосконаленого вирішення того чи іншого завдання, а критичне мислення як процес, що є перевіркою запропонованих рішень з метою визначення галузі їх можливого застосування. Творче мислення спрямоване на створення нових ідей, а критичне виявляє їх недоліки й дефекти [4].

Про важливість цілеспрямованого розвитку критичного мислення учня в процесі навчання говорилося й раніше С. Рубінштейном, С. Максименком, З. Огородійчук, О. Скрипченко, Ю. Трофімовим та іншими. Ученими критичне мислення розглядається як одне з якостей і характеристик мислення, що "виявляється в здатності людини протистояти чужим думкам, а також об'єктивно оцінювати позитивні та негативні аспекти явища або факти, основне й помилкове в них. Людина з критичним мисленням реально оцінює свої думки, ретельно перевіряє рішення, зважає "за" й "проти", виявляючи тим самим самокритичне ставлення до своїх дій" [2, 292]. У вітчизняній психології наголошується, що критичність і самостійність – важливі характеристики особистості, які свідчать про високий рівень її розвитку.

Психологи К. Уейд і К. Таврис вважають, що критичне творче мислення – це здатність і прагнення оцінювати різні твердження й робити об'єктивні судження на основі добре обґрунтованих доказів [6].

Р. Суровцева визначає критичне мислення як, перш за все, мислення самостійне, що носить індивідуальний характер. Інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення. Головним є процес здобуття знань. Критичне мислення прагне до переконливої аргументації (докази, контраргументи, признання інших точок зору тощо) [8, 131].

Критичне мислення – це процес, під час якого людина може охарактеризувати явище або предмет, висловити своє ставлення до нього шляхом полеміки або аргументації власної думки знайти вихід з будь-якої ситуації. Критичне мислення, зазначає Т. Хачумян, – "це вміння активно, творчо, індивідуально сприймати інформацію, оптимально застосовувати потрібний вид розумової діяльності, різнобічно аналізувати інформацію, мати особисту незалежну думку та вміти коректно її відстоювати" [9, 171-177].

Таким чином, під критичним мисленням розуміємо здатність індивіда чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знаходити, обробляти й аналізувати інформацію; логічно будувати свої думки, наводити переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції [1].

Критичне мислення характеризується контрольованістю, обґрунтованістю та цілеспрямованістю; воно слугує для розв'язування завдань, формулювання висновків, оцінювання чогось (інформації, способу діяльності, результату тощо) та прийняття рішень. Рівень критичності визначається не тільки запасом знань і вмінь, якими володіє людина, але її особистісними якостями, психічними установками й, у великій мірі, переконаннями [8].

Властивостями критичного мислення, які дозволяють усвідомлювати його як особистісне досягнення індивіда, на погляд І. Мороченкової, є:

- рефлексивність (уміння працювати не тільки зі знаннями, але й із власними способами одержання знань);
- прагматичність (уміння застосовувати отримані знання на практиці);
- суб'єктність ("особистісність" одержуваного знання, присвоєння його людиною, убудованість у систему досвіду) [5].

На думку західних дослідників (К. Вейд, К. Тревіс, Р. Енніс) неможливо відокремити критичне мислення від творчого. Адже як тільки ми починаємо розмірковувати над тим, що собою являє той або інший об'єкт, як відразу починаємо уявляти, що б із цього могло вийти. Як наслідок виникають творчі акти, формулюються гіпотези, відшукуються альтернативні шляхи вирішення [6].

М. Ліпманом, філософом освіти, на початку 70-х років минулого сторіччя була розроблена цілісна система розвитку критичного мислення учнів та студентів, яка, зокрема, використовується в школах України. В основу розвитку критичного мислення, за М. Ліпманом, покладено спеціальні філософські романи проблемного характеру. Основна процедура навчання критичному мисленню на заняттях полягає у колективному обговоренні цих текстів або у введенні спеціального філософського курсу. Технологією розвитку критичного мислення, на думку М. Ліпмана, є організація діалогу, в ході якого формується вміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження [6].

Науковцями Бостонського центру розвитку етики та виховання розроблена ще одна модель розвитку критичного мислення на основі методів інтерактивного навчання – "Читання та письмо для розвитку критичного мислення", яка також апробується в школах України [7].

Таким чином, сьогодні можна виділити два основні підходи у навчанні критично мислити – через запровадження у навчальному закладі окремого курсу ("Критичне мислення", "Сократівський діалог", "Філософія мислення", "Дискусійний клуб" тощо) або через відповідну організацію педагогічного процесу будь-якого з навчальних предметів. Для студентів вищих навчальних закладів найбільш ефективним є, безумовно, імплементація технології критичного мислення в навчальні курси [6].

Цілями та завданнями у розвитку критичного мислення студентів в контексті становлення їх підприємницької компетентності, необхідно вважати:

- 1 Формування пізнавального інтересу та розуміння мети вивчення даної теми (питання, проблеми) в аспекті професійної підготовки.
- 2 Розвиток внутрішньої мотивації до підприємницької діяльності.
3. Підтримка пізнавальної активності й ініціативності студентів.
4. Спонування до порівняння отриманої інформації з особистим досвідом і на її ґрунті формування аналітичних суджень в галузі економічних знань.
5. Розвиток критичного способу мислення й бізнес-культури.

Існує розроблена структура занять, на яких упроваджуються технології розвитку критичного мислення. Так, Р. Суровцева виокремлює три основні фази (ступені) такого заняття – актуалізація (передбачення), побудова (конструювання) знання та консолідація [8]. У проекті "Читання та письмо для розвитку критичного мислення" застосовується модель навчання із трьох частин, фази якої називаються – виклик (актуалізація), реалізація смислу (усвідомлення змісту) та рефлексія (міркування) [7]. Загальноприйнятною й найбільш застосовуваною є триступенева модель заняття – АУР – актуалізація (виклик), усвідомлення змісту, рефлексія або розміркування [6]. Розглянемо їх більш детально.

Перший етап – актуалізація (заохочення, умотивування, виклик). На цьому етапі студентів треба зацікавити, схвилювати, спровокувати змістом матеріалу й у такий спосіб запустити важливі розумові процеси, встановити рівень їх власного знання, до якого можна додати нове.

На фазі усвідомлення студент вступає в контакт із новою інформацією та ідеями. Цей контакт може мати форму читання, слухання розповіді або проведення експерименту.

Третій етап – міркування (рефлексія) – розмірковування про те, як здійснювався процес набуття нового знання, як нове приєднувалось до вже відомого, яку особисту цінність має набута інформація. На цьому етапі відбувається привласнення студентами нових знань.

У рамках розглянутої технології розроблено спеціальні методики й засоби розвитку критичного мислення студентів. Серед них такі, як-от: інсерт, мозкова атака, кластери, "вільне письмо", есе, "читання із зупинками", "діаграма Вена" та ін.

Сучасні зарубіжні науковці А. Кроуфорд, В. Саул, Д. Макінстер пропонують авторські стратегії впровадження методів навчання технології розвитку критичного мислення. Науковці вважають, що "активні методи навчання мають бути обов'язковими, молодь має працювати над власними відкриттями через обмірковування та дискусію" [3, 164]. Критичне мислення, на наш погляд, ефективно розвивається при застосуванні продуктивних, діалогових методів навчання: мозкового штурму, ділових ігор, дискусій за "круглим столом", методу проектів тощо. Вирішення навчальних завдань доцільно організовувати на інтерактивній основі в малих групах, об'єднаних спільною метою, де учасники мають довіряти й поважати один одного, де наявна педагогічна підтримка, визначений загальний ритм роботи, розподілена відповідальність за роботу в групі [6].

На основі аналізу викладання навчальних предметів із застосуванням методики розвитку критичного мислення студентів можна окреслити її основні принципи та особливості, з-поміж них:

- використання завдань, розв'язання яких вимагає аналізу, синтезу, порівняння, установа логічних зв'язків, узагальнення, оцінювання;
- організація навчального процесу як дослідження;
- побудови дослідження та оцінювання нового на основі активної й самостійної пізнавальної діяльності студентів, міжособистісної взаємодії й постійної співпраці;
- спонування студентів до оцінювання думок, пошуку інформації, систематичного оцінювання, оперування доказами та формулювання висновків;
- організація співпраці на ґрунті активної мовленнєвої діяльності, де всі учасники включені в процес пояснення, дискутування, доведення, обґрунтування, висунення гіпотез, генерування ідей, спільного розв'язання завдання, прийняття та оцінки рішень;
- спрямованість навчальної роботи не на констатування фактів чи чужих думок, а формулювання власних суджень на основі застосування певних прийомів (технологій) мислення [6, 55].

Умовами, що спонукають студентів до послуговування критичним мисленням мають бути:

Час. Студенти повинні мати достатньо часу для збору інформації за заданою проблемою, її обробки, вибору оптимального способу презентації свого рішення. Робота з розвитку критичного мислення повинна вестись безперервно й передбачати постійний пошук, розумове напруження студентів.

Очікування ідей. Студенти мають усвідомлювати, що від них чекають ідеї і висловлення особистих думок у будь якій формі; ідеї можуть бути різноманітними й нетривіальними. У навчальному процесі повинні бути передбачені заходи, що вимагатимуть генерації студентами своїх ідей, пропозицій та їх заохочення.

Спілкування. Студенти повинні мати можливість для обміну думками. Внаслідок цього вони можуть бачити свою значущість і свій внесок у розв'язання проблеми.

Цінування думок інших. Студенти повинні навчитись слухати й цінувати думки інших. При цьому вони мають усвідомлювати, що для знаходження оптимального розв'язання проблеми дуже важливо вислухати всі думки зацікавлених людей, щоб мати можливість остаточно сформулювати власну думку з проблеми, яка може бути скоригована "колективною мудрістю".

Віра в сили студентів. Студенти повинні знати, що їм можна висловлювати будь-які думки, мислити поза шаблоном. Викладач повинен створити середовище вільне від жартів, глузувань, а також таке, що створює право студента на помилку.

Активна позиція. Студентів треба поставити в активну позицію в навчанні. Це стимулює їх до праці на високому рівні складності, до прагнення мислити нестандартно, критично, до необхідності створення когнітивних конфліктів, як можливостей до свого подальшого зросту [6].

Ураховуючи наявні нароби з даного питання, для розв'язання проблеми розвитку критичного мислення в майбутніх фахівців нами було розроблено позааудиторний курс занять лекційного й практичного спрямування "Підприємництво та бізнес-культура", на якому широко застосовувалися технології розвитку критичного мислення, а також відповідні моделі проведення занять.

Зміст курсу передбачав, у першу чергу, засвоєння студентами необхідних знань у даній майбутній професійній підприємницькій сфері: позитивний імідж фірми – "паблік рілейшнз" (PR), тактика переговорів, організація діяльності, стратегія підприємництва тощо. Включав спеціальні прийоми, що надавали можливість розвивати організаторські здібності студентів, навички роботи в "креативній команді", навички економіста-плановика, аналітика ринку, маркетолога; здатності використовувати новітні досягнення у вибраному напрямі бізнесу, постійну готовність до господарського ризику, до пошуку нових можливостей тощо. Також курс сприяв формуванню в майбутніх фахівців умінь узгоджувати свої дії зі своєю внутрішньою природою; формувати почуття незалежності від думок і точок зору інших, якості самореалізації, схильності жити згідно з цінностями й правилами, встановленими самою людиною, уміння приймати рішення в колективній діяльності.

Дослідження змін у рівнях розвитку критичного мислення студентів відбувалося через перелік його ознак і показників, які було об'єднано в мотиваційно-ціннісний, інтелектуальний, діяльнісний та творчий компоненти критичного мислення.

Результати діагностичних зрізів, які передбачали виконання студентами завдань з використанням технологій розвитку критичного мислення, показали ефективність запропонованих засобів. Так, після проведення 3-х модулів програми була отримана позитивна динаміка в засвоєнні студентами програмного матеріалу: після першого модуля високий рівень знань показали 42,6 % студентів, після другого – 51,6 %, третього – 67,8 %, четвертого – 71,6 %. Усе це свідчить, про те, що студенти позитивно сприймають введені різновиди технологій розвитку критичного мислення.

Написання наукового есе було запропоновано студентам уже після першого модуля, але тільки 18,5 % майбутніх фахівців змогли впоратися з цим завданням з першого разу. За результатами наступних модулів здійснили роботу над науковими джерелами і склали есе: після другого модуля – 19 %, після третього – 23,6 %, після четвертого – 32,2 %.

Майбутнім фахівцям було запропоновані й більш складні завдання: аналіз й облік наукових публікацій, складання й захист підприємницьких проектів, розрахунок можливих ризиків, вирішення проблемних ситуацій й формування програми виходу зі складної ситуації фірми (підприємства). Першою вимогою до оцінки якості засвоєного був наявний рівень сформованості вмінь здійснювати облік і аналіз наукових публікацій та джерел, а також застосовані засоби презентації власних міркувань у вигляді графіків, діаграм, схем. Відсоток студентів, що змогли вільно впоратися з цим завданням після першого модулю було – 54,8 %, другого – 64,2 %, третього – 75,5 %, четвертого – 78,4 %.

Підприємницькі проекти змогла захистити наступна кількість студентів: після першого модулю – 29,6 %, другого – 42,3 %, третього – 44,7 %, четвертого – 49,6 %.

Таким чином, упровадження в систему професійної підготовки технологій розвитку критичного мислення дозволяє підвищити ефективність формування в майбутніх фахівців важливих якостей особистості й компетентності до підприємницької діяльності.

Література

1. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укладач Н. П. Наволокова. – Х.: Основа, 2009. – 176 с.
2. Загальна психологія: підручник / заг. ред. С. Д. Максименка. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
3. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. С. Метьюз, Д. Макінстер. – К.: Пляда, 2006. – 217 с.
4. Линдсней Г. Творческое и критическое мышление / Г. Линдсней, К. С. Халл, Р. Ф. Томпсон // Хрестоматія по общей психологии; ред. Ю. Б. Гиппенрейгер, В. В. Петухова. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – С. 130 – 145.
5. Мороченкова И. А. Проблемы и пути формирования критического мышления студентов университета / И. А. Мороченкова // Проблемы высшего и среднего образования. – 2005. – № 6. – С. 12 – 18.
6. Ноэль-Цигульская Т. О критическом мышлении / Татьяна Ноэль-Цигульская [Електронний ресурс]: Режим доступу : <http://lib.rin.ru/doc/i/196838p.html>. Дата доступу: 3.01.13.
7. Стіл Дж. Методична система «Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів». Підготовлено для проекту «Читання та письмо для розвитку критичного мислення» / Дж. Стіл, К. Мередіт, Ч. Темпл. – К.: НМЦ Інтеллект, 1998. – 350 с.
8. Суровцева Р. Педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів / Р. Суровцева // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць. – Слов'янськ, 2009. –

Випуск XLIV. – С. 130 – 137.

9. Хачумян Т. І. Поняття "критичне мислення" та його сутність в психолого-педагогічній науці / Т. І. Хачумян // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: зб. наук. праць. – Вип. 24. – Ч. 2. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2003. – С. 171-177.

Matukova A.

Technologies of development of critical thinking in system of vocational training of the future experts to enterprise activity

Kyryvi Rih National University, Kyryvi Rih, Ukraine

In articles the concept of critical thinking and technology of its development taking into account specificity of vocational training of the future experts to enterprise activity are considered; it is outlined techniques of carrying out of employment and construction of the content of the courses directed on realisation of this problem.

Keywords: *technologies of development of critical thinking of students*